

POSLJEDNJE GODINE NJEGOŠEVA ŽIVOTA I ODJEK NJEGOVE SMRTI

JEVTO M. MILOVIĆ

Petar II Petrović Njegoš (1813—1851) osjećao se sa zdravljem sve do 1845. uglavnom dobro. Dana 23. jula¹ pred večer 1845. on se spušta s Cetinja u Kotor. Poslije kratkog vremena ukrcava se u parobrod i polazi u Perast. Tu odsjeda kod Đorđa Đuranovića, ostaje deset dana, kupa se dva puta dnevno u moru i 2. avgusta vraća u svoju rezidenciju na Cetinje.

Njegoš kani i 1846. da provede u toku ljeta izvjesno vrijeme u Boki Kotorskoj »da bi činio banje morske«, ali ne stiže zbog državnih poslova.²

U toku 1846. pojavljuje se, izgleda, kod Njegoša grudna bolest. Za vrijeme njegova boravka u Beču koncem 1846. i u toku prva dva mjeseca 1847. ljekari ga pregledavaju. Liječnik Ljubomir Radivojević piše 2. februara 1847. iz Beča Simu Milutinoviću i o Njegoševu zdravlju:³ »Gospodar je sve zdravo i ovde proveo i otputovao; — a kako bi i moglo biti inače; ta bolest, kao i svako drugo zlo, o junake može samo ograisati!! Zato na nji i ne sme!«

U prvoj polovini decembra 1849. javno se saznaje da Njegoš ima grudnu bolest. Stanje njegova zdravlja je tada veoma teško. Život mu prosto visi o koncu jer je, izgleda, izgubio veliku količinu krvi. On moli okružnog kotorskog poglavara Gabrijela Ivačića da mu pošlje iz Kotora na Cetinje ljekara. Ivačić mu hitno upućuje dra Vincenca Goldžija. Goldži dolazi 10. decembra 1849. na Cetinje, pregledava Njegoša i konstatuje da je Njegoš teški plućni bolesnik («Il Vladika di Montenero trovasi aggravato da forte malattia di petto...»). Goldži i po drugi put ide na Cetinje i pruža Njegošu ljekarsku pomoć. Njegoš ovoga puta sretno preživljava bolest. Zdravstveno se njegovo stanje privremeno poboljšava. U toku februara

¹ Sve datume navodimo po novom kalendaru.

² Vidjeti moj rad »Stanje Njegoševa zdravlja na temelju istorijske građe iz Državnog arhiva u Zadru«, *Zbornik istorije književnosti*, Odeljenje literature i jezika, SAN, Beograd, 1966, knj. 5, str. 1—33. Uporediti ovdje studiju Rista J. Dragičevića »Njegoševa bolest i smrt«, *Članci o Njegošu*, Cetinje, 1949, str. 172—212.

³ Pismo Ljubomira Radivojevića od 2. februara 1847. Simu Milutinoviću čuva se u Arhivu Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu pod brojem 14161/358.

1850. stanje njegova zdravlja ide nagore. Sad mu je potrebna stalna ljekarska njega. Na Cetinju nema ljekara i mora ići u Kotor na liječenje. Dana 1. marta 1850. on zadužuje Goldžija da mu pronađe stan u Boki Kotorskoj. Goldži mu nudi svoj stan. Njegoš pak i dalje živi na Cetinju. Ne silazi u Kotor. Reklo bi se kao da mu je bolje. Ali krajem marta se njegova bolest pogoršava. »Jedan dan igrajući na biljaru stade krv bacati«. Sad se odlučuje da ide na liječenje u Boku i 4. aprila 1850. spušta se s Njeguša u Kotor. Ljekari Petar Marinković i Vincenc Goldži pregledavaju ga i konstatuju da su mu oboljele žlijezde i pluća (»eine Drüsen- und Brustkrankheit«). Oni ga savjesno njeguju i on sad živi u Kotoru. Zdravstveno se unekoliko oporavlja. 25. aprila 1850. napušta Kotor i prelazi u Prčanj. Tu ostaje do 8. juna. Na Prčanju pomišlja i na smrt i 1. juna sastavlja svoj testamenat. Njemu je sve gore i 8. juna polazi iz Kotora parobrodom u Italiju na liječenje. Tamo ne ostaje dugo. Nezadovoljan rezultatima liječenja, 4. jula se vraća ratnim brodom »Semöwe« u Kotor, a 5. jula ujutro polazi za Njeguše i Cetinje. I dalje je njegovo zdravstveno stanje vrlo rđavo. On se rješava da ponovo pođe u Italiju da tamo provede zimu. Već 12. novembra stiže u Kotor, a 17. novembra polazi put Trsta. U Zadar dolazi 20. novembra. U razgovoru s dalmatinskim guvernerom Getaldijom izjavljuje da će se prvo uputiti u Beč, a zatim u Veneciju. I zaista on 21. novembra odlazi iz Zadra preko Trsta u Beč. Hoće što prije da, po savjetu Julija Radišića i Đorđa Stratimirovića, konsultuje poznatog stručnjaka za grudne bolesti d-ra Jozefa Škodu, profesora Bečkog univerziteta, o svojoj teškoj bolesti i njenom liječenju. U Beč stiže 29. novembra. Pošto se u Beču posavjetovao o svojoj bolesti sa Škodom, 15. decembra polazi u Italiju da bi tamo, na prijedlog Škodin, proveo zimu. U Trst prispijeva 18. decembra i odmah nastavlja put za Napulj »boljeg zdravlja radi«. Sad on živi u Napulju. Italijanska klima blagotvorno djeluje. Njegovo se zdravlje unekoliko popravlja i 12. februara 1851. on se dosta povoljno izražava o svome zdravlju. Približuje se ljeto. Njegušu se ne ostaje duže u Italiji jer neće moći podnositi zapanu i velike vrućine. Želi da ponovo pođe u Beč. U toku prve polovine maja 1851. napušta Napulj, a u Trst dolazi 16. maja. Tu mu se pogoršava grudna bolest zbog napornog puta. Zadržava se u Trstu nekoliko dana jer je tu pretrpio krvoliptanje iz pluća (»Blutsturz«). Potom odlazi za Beč. Već je 23. maja u Beču. Odsjeda u hotelu »Gasthof zum goldenen Lamm« i odmah poziva »slavnog profesora Škodu da ga savetuje«, ali kod njega je »tuberkuloza tako napredovala da pomoći više nema. Već posle nekoliko dana pozli mu tako, da nije mogao ležati u krevetu, nego je u velikoj naslonjači cele noći provodio... Lekovi i nega učine da mu se stanje poboljša, tako da se mogao iz

varoši ... u Hicing kod Beča preseliti. Tuberkuloza u desnim plućima zaustavi se, ali počem su leva pluća sasvim iščezla bila, dobije takozvani anevrizma...».

Ljubomir Nenadović, koji je ljeti 1851. došao u Beč, posjećivao je često bolesnog Njegoša. On priča u svome putopisu »O Crnogorcima«: »Neko vreme Vladika se sa zdravljem prilično osećao. Bolest u prsima nije iščezla, ali se beše pritajala. Sedeo je u hotelu kod 'Zlatnog jagnjeta', ... Svaki dan izvezio se Vladika u varoš i u šetnju; pokatkad zvao me te sam i ja išao s njim. Dolazio je u litografsku i fotografsku radionicu Nastasa Jovanovića, gde se slikao, sedeći u velikoj stolici, s crnogorskom kapom na glavi i u crnogorskim haljinama koje je svagda nosio. Po toj fotografiji naskoro zatim izdao je Nastas Jovanović njegovu litografisanu sliku. Ta je slika najbolja Vladičina slika ... Jedno jutro perjanik njegov Vukalo, sa suzama u očima, dotrča k meni: 'Hajde brzo, hoće gospodar da umre!' Jak kašalj beše mu došao, i posle svaki dan dosađivao. Doktor Škoda, koji je dolazio i lečio ga, naredi te se preseli iz gostionice u drugu kuću, u istoj ulici. Trebala mu mirnoća i tišina; zato ispred kuće na ulici moralo se nekoliko kola slame rastresti, da se ne čuje da kola prolaze. Danju je pomalo spavao, a noću nikako; neprestano je kašljao. Retko je kad u postelju hteo leći; lakše mu je bilo sedeti u velikoj stolici. Doktor Julije Radišić neprestano je bio kod njega. I Nastas Jovanović ostavio je sav svoj posao i usrdno se starao o svemu što je oko bolnoga Vladike bilo potrebno. Između ostalih, dolazio je i Branko Radičević. Vladika se rado s njim razgovarao ... U Beču beše velika vrućina, zapara i vrlo zagušljiv vazduh. Lekari naredi te se Vladika preseli u Hicing kod Šenbruna. Nisu mu dopustili da se vozi u kolima, nego je prenesen u nosiljci. Tu mu je odmah bilo bolje. Pisao je na Cetinje da će se naskoro krenuti na put za Crnu Goru«.⁴

Jula mjeseca 1851. dolazi Njegošu u posjetu u Hicing talijanski arheolog Frančesko Karara. Karara priča da se Njegoš bio »potpuno izmenio. Duge crne kose i brada okružavahu blede i smršalo lice; oči mu behu mutne i umrtvljene, glas mukao s teškim disanjem; seđaše, a sam sebi beše težak ... Gospodar govoraše o stanju svoga zdravlja, ali ga nimalo ne držaše opasnim. Po očima, po izgledu i po govoru poznavашe se da je težak bolesnik«.⁵

Njegoš uviđa u Beču da će umrijeti. Rečeno mu je »da je tako bolestan da može istina duže živeti, ali da može i naprasno umreti«. On pak ne želi nikako da umre u tuđini, nego hoće da ide u Crnu Goru. »Zapita još doktora, kakve mere pri putu uzimati mora.

⁴ Ljubomir Nenadović, *O Crnogorcima*, Beograd, 1929, str. 139—141.

⁵ *Savremenici o Njegošu*, izabrali i redigovali dr Vido Latković i dr Nikola Banashević, Beograd, 1951, str. 196.

Škoda mu tačna uputstva dade«. ⁶ Njegoš sad napušta Beč i preko Trsta polazi za svoju otadžbinu. Tako 19. avgusta 1851. stiže iz Trsta Lojdovim parobrodom u Zadar. Tu ne napušta brod jer se ne osjeća dobro. Guverner Getaldi ga posjećuje. Njegoš mu se žali da ga boli donji trbuh i da osjeća slabost u nogama. Dana 20. avgusta Njegoš napušta Zadar i ide put Kotora; u Kotor dolazi 21. avgusta. »Kad je s lađe ugledao Lovćen, podigao je kapu i rekao: 'Nećemo se više nigda rastaviti'«. 23. avgusta Njegoš odlazi za Cetinje. Sad se njegovo zdravstveno stanje iz dana u dan pogoršava. Koncem oktobra 1851. odlučuje da siđe u Primorje, »ne bi li tu ili na drugom kom mjestu sredstvom ljekara našao sebi poboljšanje«. Ne silazi u Kotor zbog teške bolesti. Ni njegovi ga ljudi ne nose u Boku. On ostaje na Cetinju i čeka neizbježnu smrt. Želi da umre u svojoj domovini.

Njegoš je umro 19/31. oktobra 1851, u 10 sati prije podne. »To je bio onaj isti dan u koji je pre dvadeset i jedne godine stupio na vladu«.

U Crnoj Gori i Brdima bila je velika žalost za njim. Vuk Popović piše 10/22. novembra 1851. Vuku Karadžiću da je na sahrani bilo »preko 100 sveštenika i do 4000 duša«. »Iz Brda«, javlja dalje Popović, »došlo je bilo do 400 ljudi i preko polja cetinjskog jednogrlice kukali su: 'Kuku nama, kruno naša! Lele nama za vijeka! Naš je svijet poginuo! Sunce nam je potamjelo! Krila su nam salomljena!' Ovako ga je svak tužio kao da je svakom iz srca bio. Pleme Erakovića sve se ošišalo, sve je crno zamotano, — a izvan plemena vidim ovuda mnoge izgrebene i koža će im visi niz obraze. Oni svi i ovde po gradu [Kotoru] i na pazaru jauču i nariču: 'Ah žalosti bež lijeka! Lele nama bez čobana! Mnogo li se nam ukide! I umali i ukrati! Poginu ni vid očinji!' U nedjelju večer, treći dan po smrti, ukopali su ga na Cetinje u crkvi u grob sv. Petra u onoj lijepoj odeždi«. ⁷

I »Srpske novine« od 1/13. januara 1852. izvještavaju da je bila u Crnoj Gori opšta žalost za Njegošem. ⁸ »S Cetinja pišu nam: 'Poznata je već čitavom svijetu smrt vladike Petra Petrovića Njegoša, crnogorskog i brdskog gospodara. Smrt njegova ucvijelila je crnogorski narod, jer je u njemu izgubio sjajnu zvijezdu svoje budućnosti, koju mu vjekovi povratiti ne mogu. Smrt njegova ranila je i mnoga slavenska i srpska srca. Blaženopočivši vladika, kako se vratio iz Beča, nije osobito znake bolesti i slabosti pokazivao, nego

⁶ Đorđe Đ. Stratimirović, »Uspomene đenerala Đorđa Stratimirovića«, 1913, str. 51.

⁷ Lj. Stojanović, Vukova prepiska, Beograd, 1913, knj. VII, str. 111—112.

⁸ »Srpske novine« od 1/13. januara 1852, broj 1, i Ljubomir Durković-Jakšić, *Srbijanska štampa o Njegošu i Crnoj Gori (1833—1851)*, Beograd, 1951, str. 213—214.

je svagda veseo i bodar bio. Na kratko vrijeme zatim, 13-g oktobra 1851, počne kašljati i onda se potužio Senatu: 'Evo mi dođe onaj prokleti kašalj, što me je u Beču mučio i Bog zna hoću li ga preboljeti'. Dakle, od 13-og oktobra padne u bolest i dan na dan sve gore dok se nije na posljedku 19-g u 10 sati ujutro i predstavio... Svi senatori govore: 'Čudo, mi smo gledali ljudi u ovim našim gorama, gdje su umirali i od prirodne smrti i od puške, ali ovako da je jedan smrtni čovjek junački umro kao naš gospodar zaista nikada vidili nismo i niti ćemo'. On je saranjen u mitropolitskom odjejaniju u crkvi, gdje je i njegov predšestvenik saranjen bio. Kako je pukao glas po Crnoj Gori, da je on umro, sve se i malo i veliko na žalost skupilo. Tu su po običaju nagrdili ljudi svoja lica, žene odsjekle kose i mislim da toliko žalosti u svijetu nikada nije bilo, niti je i jedna zemlja žalila svoga gospodara toliko koliko Crna Gora svoga gospodara. Njegov grob puni mjesec dana plivao je u ljudskim suzama«.

Brat Njegošev Pero Petrović, koji je bio predsjednik crnogorskoga Senata, obavijestio je 20. oktobra (1. novembra) 1851. o smrti Njegoševoj srpskoga kneza Aleksandra Karađorđevića, dalmatinskoga guvernera u Zadru barona Lazara Mamulu, ruskoga vicekonzula u Dubrovniku Jeremiju Gagića i okružnoga kotorskog poglavara Pavla Rešetara.

Evo sadržaja njegova pisma Aleksandru Karađorđeviću:⁹

»Vaša Svjetlost,
Premilostivi Gospodaru,

Njegovo Visokopreosveštenstvo vladika i gospodar crnogorski i brdski P. P. Njegoš, moj brat, jučer u 10 sati pre podne preselio se u vječnost.

Ovu pečalnu vijest saopštavajući Vašoj Svjetlosti, kao prijatelju predpomenutoga pokojnoga Vladike, koji je mene ostavio da po smrti njegovoj upravljam narodnima djelima, i preporučujući ovaj narod i u ubuduće Vašem blagovoleniju, s čuvstvima glubočajšega visokopočitanija i predanosti čest imam biti

Vaše Svjetlosti premilostivoga Gospodara vsepokornjeji sluga prezid. Senata«.

Pismo Pera Petrovića Lazaru Mamuli glasi:¹⁰

»Vaša Ekscelencija,

Njegovo Visokopreosvjašćenstvo vladika i gospodar crnogorski i brdski Petar Petrović Njegoš, moj brat, poslije kratke bolesti, jučer, u 10 sati pre podne, na žalost njegovi prijatelja, prestavio se.

⁹ Dušan D. V u k s a n, *Spomenica Petra II. Petrovića-Njegoša — vladike Rada* (1813—1851—1925), Cetinje, 1926, str. 158—161.

¹⁰ Kopija pisma Pera Petrovića od 20. oktobra 1851. Lazaru Mamuli, Arhivsko odjeljenje Državnoga muzeja na Cetinju, »Posebna akta«. — Ovu je kopiju pisao Dimitrije Milaković.

Dovodeći ovu pečalnu vijest do znanja Vaš[eg]la, kao prijatelju predpomenutoga pokojnoga Vladike i blagodareći Vam duševno¹¹ na tom što ste imali dobrotu uputiti ovamo jednoga od poiskani ljekara,¹² kojega ste blagovolili preprovesti Vašim dragocjenim listom na mene pod datumom 19/31. okt. otpuštenim.

S čuvstvima otmjenog visokopočitanija i duševne predanosti čest imam biti

Vaše Ekscelencije pokornješi sluga prezident Senata«.

Donosimo ovdje i pismo Pera Petrovića Pavlu Rešetaru:¹³

»Visokoblagorodni Gospodine,

Pečalnu vijest spješim javiti Vašemu Visokoblagorodiju, da se Njegovo Visokopreosvjašćenstvo vladika i gospodar crnogorski i brdski Petar Petrović Njegoš, moj brat, jučer u 10 sati pre podne u vječnost preselio.

Moleći Vas pokorno da blagovolite dovesti do znanja Vašoj starijoj vlasti o smrti predpomenutoga Vladike, s otmjenim visokopočitanijem i uvaženijem čest imam biti Vašega Visokoblagorodija pokornj. sluga prezident Senata P. Petrovi[ć] Njegoš«.

Tekst pisma Pera Petrovića Jeremiji Gagiću glasi:¹⁴

»Vaše Visokoblagorodije,

Milostivi Gospodine,

Pečalnu vijest spješim javiti Vašemu Visokoblagorodiju, da se Njegovo Visokopreosvjašćenstvo vladika crnogorski P. P. Njegoš jučer u 10 sati pre podne, na žalost sviju njegovi prijatelja, predstavio. Na jedan sat pre njegovog u vječnost preselenija izjavio je u prisutstvu glavara crnogorski da je Vašemu Visokoblagorodiju predao na sahranjenje jednu zapečatanu hartiju, u kojoj je učinio neka rasporjaženija za nas i da tu artiju po njegovoj smrti zaištemo od Vas.

Moleći Vas pokorno da izvolite objaviti Rosijsko-imperatorskomu ministerstvu o smrti predpomenutoga Vladike i da¹⁵ predatelju ovoga pisma, Radovanu Piperu, perjaniku, vrućite predpomenutu hartiju,¹⁶ iz koje ćemo vidjeti kakova su rasporjaženija i [o] njima u

¹¹ Poslije riječi »duševno« najprije je stajalo »na součastiju«, pa je to precrtano.

¹² Iza riječi »ljekara« stajalo je »koji se«, pa je to precrtano.

¹³ Pismo Pera Petrovića od 20. oktobra 1851. Pavlu Rešetaru, Historijski arhiv u Zadru, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 371 (b. Xa. k. X/2. 1. 1851). — Ovo je pismo pisao svojom rukom Dimitrije Milaković.

¹⁴ Kopija pisma Pera Petrovića od 20. oktobra 1851. Jeremiji Gagiću, Arhivsko odjeljenje Državnog muzeja na Cetinju, »Posebna akta«, i Dušan D. V u k s a n, *Spomenica Petra II*, str. 162.

¹⁵ Iza riječi »da« bilo je najprije napisano: »gorjespomenutu artiju«, pa je to precrtano.

¹⁶ Poslije riječi »hartiju« najprije je stajalo: »po kojoj ćemo Vam u svoje vreme obstojateljnije«, pa je to precrtano.

svoje vreme dovesti do Vašega znanja, a međutim s otmjenim visokopočitanijem i predanosti čest imam biti Vašega Visokoblagorodija milostivoga Gospodina pokornješi sluga prezident Senata«.

Rešetar podnosi 31. oktobra 1851. poduži izvještaj Gubernijalnom predsjedništvu u Zadru o Njegoševoj smrti.¹⁷ On javlja predsjedništvu »da je jutros u 9 sati preminuo na Cetinju Vladika crnogorski koji nije bio u stanju da sađe, kao što je bio namjeravao, u Kotor da bi se podvrgao liječenju« (»... che il Vladika del Montenero, il quale non fu in grado di discendere come aveva divisato a Cattaro per assoggettarsi a cura, medica, questa mane alle ore 9 cesso di vivere a Cettigne«). Dalje Rešetar saopštava u svome dopisu da je Njegošev brat Pero tražio od njega da pošlje na Cetinje ljekara, da je on uputio d-ra Novotnog u Crnu Goru da »povrati zdravlje bolesnomu« Njegošu, da je Novotni 31. oktobra ujutro pošao iz Kotora u Crnu Goru, da je na Njegušima čuo da je već Njegoš umro i da se odmah potom vratio u Kotor. Rešetar napominje predsjedništvu kako se on plaši da bi Njegoševa smrt mogla »izazvati ozbiljne posljedice i dati povoda za neredu u unutrašnjosti Crne Gore, zbog kojih bi bio ugrožen mir« na austrijskoj granici. Radi toga je on smatrao cjelishodnim da 31. oktobra upozori mjesno zapovjedništvo brigade u Kotoru da ne smanjuje broj vojnika u kotorskom okrugu. On moli na kraju svoga dopisa Predsjedništvo »da ono preduzme korake« kako bi taj njegov zahtjev, »što ga bezuslovno iziskuju potrebe trenutka, bio ispunjen i da se bar sačuva sadašnje brojčano stanje vojnika u okružnom garnizonu, bez koga ne bi mogao, u slučaju potrebe, garantovati spokojstvo i sigurnost života [austrijskih] podanika i mir na granici«.

Rešetar se i 3. novembra 1851. obraća kraćim dopisom Gubernijalnom predsjedništvu u Zadru. Tom svom dopisu prilaže pismo koje mu je 20. oktobra (1. novembra) 1851. bio uputio predsjednik crnogorskog Senata Pero Petrović u kojem ga je bio zamolio da obavijesti svoju »stariju vlast« o Njegoševoj smrti. On izvještava Predsjedništvo da je crnogorski Senat poslao perjanika Radovana Pipera i Petra Vukotića u Dubrovnik da oni saopšte ruskom vicekonzulu Jeremiji Gagiću da je Njegoš umro. Rešetar je, prema njegovim izjavama, razgovarao u Kotoru s Radovanom Piperom i Petrom Vukotićem. Oni su mu rekli da je Njegoš prije svoje smrti toplo preporučio Crnogorcima da održavaju dobre odnose s austrijskom vladom i uvjeravali su ga da zbog Njegoševe smrti neće izbiti

¹⁷ Pismo Pavla Rešetara od 31. oktobra 1851. Gubernijalnom predsjedništvu u Zadru, Zadar, Historijski arhiv, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 371 (b. X^a. c. X/2. 1851).

neredi ni u Crnoj Gori ni na njenim granicama jer je crnogorski Senat odlučio da primjerno kazni svakoga Crnogorca koji bi pokušao da pomuti prijateljske odnose između Crne Gore i Austrije.¹⁸

Dana 5. novembra 1851. vijest o Njegoševoj smrti stiže u Zadar. Guverner Blaž fon Getaldi šalje istoga dana telegram austrijskome ministru unutrašnjih poslova Aleksandru Bahu u kome mu javlja da je Njegoš umro na Cetinju 31. oktobra »u 9 sati ujutro«: »Der Vladika von Montenero Petrovich ist am 31. Oktober 1851. 9 Uhr morgens in Cettinje mit Tod abgegangen . . .«.¹⁹ Getaldi javlja Bahu da će ga i pismeno o tome obavijestiti. I on zaista izvještava Aleksandra Baha, bana Josipa Jelačića, Franca fon Vimpfena i Zemaljsko vojno zapovjedništvo da je Njegoš preminuo 31. oktobra u »9 sati prije podne«, da je Njegoš 29. oktobra namjeravao da dođe s Cetinja u Kotor na liječenje, ali da nije mogao jer je bio teško bolestan, da je 31. oktobra, rano ujutro, bio poslan iz Kotora na Cetinje dubrovački liječnik Novotni da bolesniku pruži ljekarsku pomoć, da je dr Novotni na po puta čuo da je Njegoš već umro i da se on odmah vratio u Kotor. Getaldi napominje da je odlučio ne smanjiti broj vojnika u kotorskom okrugu kao što je to ranije namjeravao.

Getaldi se 5. novembra obraća jednim dopisom i Pavlu Rešetaru. Javlja mu da je primio neugodnu vijest o Njegoševoj smrti: »Ho presso per dispiacevole notizia la morte avvenuta del Vladica del Montenero«. Slaže se sa Rešetarom da se ne smanjuje broj vojnika u vojnom garnizonu u kotorskom okrugu. Zamjera što dr Novotni, koji je 31. oktobra bio pošao iz Kotora za Cetinje da ukaže ljekarsku pomoć Njegošu, nije s Njeguša pošao u Crnu Goru pošto je tu saznao da je Njegoš umro. Dr Novotni je mogao, prema mišljenju guvernera Getaldija, saznati na Cetinju vrlo važne stvari koje bi za Austriju mogle biti od velike koristi. Getaldi najzad želi da mu Rešetar javi ko je preuzeo vlast u Crnoj Gori poslije Njegoševe smrti i ko je Njegošev nasljednik.²⁰ Rešetar je pak iz Kotora budno pratio stanje u Crnoj Gori i na njenim granicama prema turskoj Albaniji i hercegovačkom pašaluku. On dostavlja 8. novembra 1851. Predsjedništvu u Zadru izvještaj o prilikama u našoj zemlji. Prema njegovim izlaganjima pronijela se 7. novembra vijest u Kotoru, koju su potvrdili i neki Crnogorci koji su bili došli s Cetinja u Boku, da su Turci u Skadru, kad su saznali za Vladičinu smrt, javno ispoljavali radost, pjevajući pjesme i pucajući iz vat-

¹⁸ Pismo Pavla Rešetara od 3. novembra 1851. Gubernijalnom predsjedništvu, Zadar, Historijski arhiv, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 371 (b. X^a. c. X/2. 1851).

¹⁹ Kopija pisma Blaža Getaldija od 5. novembra 1851. Bahu, Jelačiću, Vimpfenu i Zemaljskom vojnom zapovjedništvu. Historijski arhiv u Zadru, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 371 (b. X^a. c. X/2 . 1. 1851).

²⁰ Kopija pisma guvernera Getaldija od 5. novembra 1851. Pavlu Rešetaru, Historijski arhiv u Zadru, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 371 (b. X^a. c. X/2. 1. 1851).

renog oružja. (»Ieri si è sparsa la notizia, confermatami da Monteninerini giunti da Cettigne, che a Scuttari all' avviso avutosi della morte del Vladika, i Turchi abbiano fatto delle dimostrazioni di gioja con canti e spari di armi da fuoco«). Turci su, prema Rešetarovim vijestima, »pogazivši datu vjeru pograničnim Crnogorcima, prodrli iz Podgorice i Spuža u predio Pipera i iznenada napali pastire iz te nahije, ubili dvojicu, ranili jednoga i zaplijenili stada. Prema (pričanjima) nekih broj zaplijenjenih životinja penje se do 3500. Taj napad na Crnogorce, koji, kako se lako može zamisliti, namjeravaju da se zbog toga žestoko osvete, — ostavio je jak utisak. U Crnoj Gori sada vlada mir. Senat, kome predsjedava Pero, brat Vladičin, preuzeo je upravu u zemlji. Na Cetinju više od 200 uglednih Crnogoraca očekuje da se vrate perjanik Radovan Piper i Petar, sin senatora Stefana Perkova Vukotića, koji su bili poslani ruskom carskom konzulu da mu jave da je Njegoš umro i da uzmu na čuvanje pokojnikov testament, testament koji je, kako se mislilo, sâm Vladika predao u ruke spomenutom konzulu«. ²¹

Iz pisma okružnog dubrovačkog poglavara Stefana Dojmija od 6. novembra 1851. dalmatinskom guverneru Blažu Getaldiju saznaje se da su Radovan Piper i Petar Vukotić došli parobrodom u Dubrovnik 3. novembra 1851. da uzmu od Jeremije Gagića Njegošev testament koji je Njegoš 1850. bio kod njega ostavio na čuvanje, da je Gagić 4. novembra, u njihovoj prisutnosti, otvorio Njegošev testament, da je od njega načinio dvije kopije, da je jednu poslao crnogorskom Senatu a drugu ruskome poslanstvu u Beču. Dojmi je saznao, tajnim putem, da je Njegoš odredio u svome testamentu za svoga nasljednika svoga nećaka Danila Petrovića koji se tada nalazio na školovanju u Beču. On je javio Getaldiju da su se Radovan Piper i Petar Vukotić 5. novembra vratili iz Dubrovnika na Cetinje. ²²

Dalmatinski guverner Blaž Getaldi podnio je tri izvještaja ministru unutrašnjih poslova Aleksandru Bahu. U prvom svom izvještaju od 10. novembra on saopštava Bahu pojedinosti o dolasku Radovana Pipera i Petra Vukotića u Dubrovnik i o Njegoševu testamentu, što je dobio od Stefana Dojmija. ²³ Prema njegovim izvještajima od 12. i 19. novembra na Cetinju se bilo sakupilo 7. novembra oko 200 crnogorskih glavara. Oni su čekali da se vrate iz Dubrovnika Radovan Piper i Petar Vukotić i da donesu Njegošev testament. Kad su oni došli iz Dubrovnika, Dimitrije Milaković je tada pročitao glasno pred crnogorskim starješinama Njegošev testa-

²¹ Pismo Pavla Rešetara od 8. novembra 1851. Gubernijalnom predsjedništvu u Zadru, Historijski arhiv u Zadru, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 371 (b. X^a. c. X/2 1. 1851).

²² Pismo Stefana Dojmija od 6. novembra 1851. Gubernijalnom predsjedništvu u Zadru, Historijski arhiv u Zadru, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 371 (b. X^a. c. X/2. 1. 1851).

²³ Pismo Blaža Getaldija od 10. novembra 1851. Aleksandru Bahu, Beč, Österreichisches Staatsarchiv, Abteilung Haus-, Hof — und Staatsarchiv.

menat²⁴ i pismo Jeremije Gagića koje je bilo upućeno Crnogorcima i u kome je Gagić pozvao Crnogorce da žive u miru i slozi i da ispune posljednju želju Njegoševu. Pero Petrović je tada preuzeo vlast u Crnoj Gori.²⁵ Đorđije Petrović ga je nazvao svojim »gospodarom« i iz poniznosti mu je poljubio ruku. To su isto učinili i svi prisutni crnogorski senatori i ostali Crnogorci. Pero Petrović je potom održao govor. Rekao je da će raditi, koliko mu to snage budu dopustile, za dobro Crne Gore i njenih stanovnika. Pozvao je Crnogorce da žive među sobom u slozi i ljubavi i da održavaju mir sa svojim dobrim susjedima. Izjavio je da će osuditi na smrt svakoga Crnogorca koji bi narušio mir na austrijskoj granici ili koji bi izvršio zločin na austrijskom zemljištu. Potom je on uselio u Njegošev stan i preuzeo njegove spise, novac i nakite: »Der Regent nahm hierauf Besitz von der gewesenen Wohnung des Vladika und von den hinterlassenen Schriften, Geld u. Schmucksachen«.²⁶

Zadarske novine »Osservatore dalmato« od 6. novembra 1851, broj 177, objavile su sljedeću bilješku: »Jutros nam stiže vijest o smrti Vladike Crne Gore.

»Dana 28. oktobra, osjećajući se teško bolestan, namjeravao je da [zaduži svoje ljude] da ga prenesu u Kotor da bi se tu ili negdje drugdje podvrgao ljekarskoj njezi i da bi se oporavio.

Ali nije mogao ostvariti svoju namjeru jer ga je bolest spopala, i on je 31. oktobra, u 9 sati ujutro, ispustio svoju dušu u svojoj prijestolnici na Cetinju.

²⁴ Iz zabilješke od 9. novembra 1851, koju donosi »Osservatore dalmato« 18. novembra 1851, u broju 184, doznaje se da su se Radovan Piper i Petar Vukotić vratili iz Dubrovnika u Crnu Goru, da su donijeli prepis Njegoševa testamenta i da je testamenat pročitan u Senatu: »Prepis testamenta pokojnog Vladike, koji se čuvao kod carskog ruskog konzula u Dubrovniku i koji je otvorio isti konzul 4. tekućega [mjeseca] u prisustvu dvojice crnogorskih perjanika, bio je baš saopšten Senatu, ali se ništa tačno ne zna o njegovu sadržaju. Ipak se kaže da je Vladika imenovao svojim legitimnim nasljednikom duhovne i svjetovne vlasti crnogorske u Crnoj Gori svoga mladog nećaka Danila Petrovića Njegoša, koji se sada upravo nalazi na školovanju u Beču, preporučivši mu da sluša savjete i da iskoristi iskustvo svoga strica Pera Tomova Petrovića, predsjednika Senata, i da upravlja zemljom slijedeći politiku koju je vodio pokojnik«.

²⁵ U svom izvještaju od 12. novembra 1851. Getaldj stavlja do znanja Bahu da su Turci u Skadru s veseljem primili vijest o Njegoševoj smrti i da su pjevali i pucali od radosti: »In Scutari soll die Kunde des Todes des Vladika mit Jubel aufgenommen und durch Freudenschüsse und Gesänge förmlich gefeiert worden sein«. On, osim toga, javlja Bahu da su Turci iz Podgorice i Spuža napali pastire iz Pipera, da su dva pastira ubili, jednoga ranili i stada im zaplijenili, i da će im se Crnogorci za to osvetiti (Beč, Österreichisches Staatsarchiv, Abteilung Haus-, Hof- und Staatsarchiv).

²⁶ Kopija pisma gubernera Getaldija od 19. novembra 1851. Aleksandru Bahu, Historijski arhiv u Zadru, Spisi Namjesništva za Dalmaciju 371 (b. X^a. c. X/2. 1. 1851).

Njegov brat, predsjednik crnogorskog Senata, bio je pozvao dan ranije ljekara iz Kotora; [ljekar] je odmah krenuo na put, ali kad je prevalio pola puta, saznao je za [Vladičinu] smrt.

Moramo oplakivati smrt Vladičinu jer njegov ugled, iskustvo, veliko poznavanje prisnog života toga naroda, poštovanje i povjerenje koja je on uživao u Crnoj Gori, bili su od velike važnosti da bi se obuzdao taj nemirni narod koji ne sluša naredbe zakona.

[Smrcu] Vladike književnika Sloveni, zatim, gube jednog od najvećih genija. Od raznih njegovih djela, koja su na velikom glasu kod Južnih Slovena »Gorski vijenac« sâm bi bio dovoljan da ga učini besmrtnim«.

»Osservatore dalmato« od 7. novembra 1851, broj 178, govori isto o Njegošu: »Po smrti Vladičinoj crnogorski je Senat poslao dva ugledna Crnogorca da službeno saopšte tu vijest carskom i kraljevskom okružnom kotorskom poglavaru i ruskom carskom konzulu čije je sjedište u Dubrovniku.

Prije svoje smrti Vladika je najtoplije preporučio Crnogorcima da stalno održavaju prijateljske veze s austrijskom vladom i sâm Senat je zaprijetio da će najstrože kazniti svakoga ko bi se usudio da te odnose poremeti.

Po Vladičinoj smrti javni mir nije bio poremećen ni u unutrašnjosti ni na granicama Crne Gore i vrijedno je spomenuti da će ga energični stav Senata također i u buduće znati sačuvati«.

Dana 6. novembra 1851. Gubernijalno predsjedništvo u Zadru nije znalo još ništa pozitivno o Njegoševim odlukama.

Poslije Njegoševe smrti austrijske su vlasti budno pratile stanje u Crnoj Gori, na njenim granicama prema turskoj Albaniji i hercegovačkom pašaluku. Dopisnik dalmatinskih novina »Osservatore dalmato« od 14. novembra 1851, broj 182, javlja sljedeće vijesti: »Osmoga novembra pronijela se u Kotoru vijest, koju su štaviše potvrdili i neki Crnogorci koji su došli s Cetinja, da su se Turci u Skadru, tek što su saznali za Vladičinu smrt, javno veselili, pjevajući pjesme i pucajući iz pušaka: »Il giorno 8 corr. s'era sparsa a Cattaro la notizia, confermata pure da alcuni Montenerini giuntivi da Cettigne, che a Scutari, avuta appena la nuova della morte del Vladica, i Turchi abbiano fatto delle dimostrazioni di giubilo con canti ed archibugiate«.

Što je još važnije, Turci su iz Podgorice i Spuža, prema toj vijesti, pogazivši datu vjeru pograničnim Crnogorcima, prodrli u predio Pipera i iznenada napali pastire iz te nahije, ubili dvojicu, ranili jednoga i zaplijenili stada. Prema iskazima nekih ljudi broj ugrabljenih životinja doseže 3500. Taj napad na Crnogorce, koji, kako se može lako zamisliti, namjeravaju da se zbog toga žestoko osvete, — ostavio je dubok utisak.

U Crnoj Gori i dalje vlada mir. Senat, kojem predsjedava Pero. brat Vladičin, preuzeo je upravu u zemlji.

POSLJEDNJE GODINE NJEGOŠEVA ŽIVOTA I ODJEK NJEGOVE SMRTI

Na Cetinju se nalazi više od 200 uglednih Crnogoraca, koji očekuju da se povrate perjanik Radovan Piper i Petar, sin senatora Stefana Perkova Vukotića, koji su poslani ruskom carskom konzulu u Dubrovniku da mu jave da je Vladika umro i da uzmu testament pokojnikov koji je, kako se vjeruje, sâm Vladika predao na čuvanje u ruke spomenutog konzula.²⁷

Jugoslovenske novine »Südslawische Zeitung«, koje su izlazile 1851. g. tri puta sedmično u Zagrebu i čiji je odgovorni urednik i izdavač bio Josef Praus, donijele su 8. novembra po novom stilu 1851. g., u broju 241, na prvoj stranici vijest o Njegoševoj smrti: »Mit tieferschüttertem Herzen erfüllen wir die traurige Pflicht den Tod des Wladika der Crnagora, Petar Petrović Njeguš, zur Kenntniss unserer Leser zu bringen.

Er starb in Seiner Residenz in Cetinje in der Crnagora am 31. October in Seinem vierzigsten Lebensjahre, nachdem Er ein und zwanzig Jahre der Herrscher und achtzehn Jahre der Oberste Priester Seines Volkes gewesen.

Was Sein Volk an Ihm verloren, was das gesammte Slawenthum an dem Manne Petar Petrović Njeguš verliert — darüber wird die Geschichte berichten, welcher Sein Leben und Seine Wirksamkeit angehört.

SEGEN SEINEM ANDENKEN!«

(»S dubokim bolom u svome srcu ispunjavamo svoju žalosnu dužnost i obavještavamo svoje čitaoce da je preminuo vladika Crne Gore Petar Petrović Njeguš.

On je umro u svojoj rezidenciji na Cetinju u Crnoj Gori 31. oktobra u četrdesetoj godini svoga života poslije dvadeset i jedne godine svoje vladavine i pošto je bio osamnaest godina glavni crkveni poglavar svoga naroda.

Šta je njegov narod izgubio njegovom smrću, šta čitavo slovenstvo gubi smrću muža Petra Petrovića Njeguša, o tome će istorija kazati svoje, kojoj pripada njegov život i njegovo djelo.

NEKA JE BLAGOSLOVLJENA USPOMENA NANA J!«).

²⁷ U listu »Osservatore dalmato« od 18. novembra 1851, u broju 184, govori se isto o Njegoševu testamentu i o njegovu nasljedniku Danilu Petroviću Njegušu:

»Dal Montenero li 9 novembre.

Una copia del testamento del defunto Vladika, ch' era in deposito presso l'imperiale console russo in Ragusa è fu aperto dal medesimo li 4 corr. alla presenza di due Pericciazi Montenerini, venne comunicata a questo Senato; ma nulla si sa di preciso sul contenuto. Dicesi però che il Vladika abbia dichiarato suo legittimo successore nel potere spirituale e temporale del Montenero il giovane suo nipote Davide Petrovich Gnegus, che si attrova presentemente a Vienna in educazione, raccomandandogli di valersi de' consigli e dell' esperienza del suo zio Pero Tomaso Petrović, presidente del Senato, e di seguire nell' amministrazione la politica dal defunto adottata«.

Samstag, 8. November 1851.

№ 241.

III. Jahrgang.

Südslawische Zeitung.

Verantwortlicher Redakteur und Herausgeber: Jos. Praus.

Erscheint wöchentlich zweimal, und zwar Dienstag, Donnerstag und Samstag und wird um 6 Uhr Abends ausgegeben. Preis in Kraym halbjährig 4 fl., vierteljährig 2 fl. 20 kr. Post bei wöchentlich regelmäßiger postlicher Zufuhrung halbjährig 5 fl., vierteljährig 2 fl. 30 kr. RM. — Die Subscriptionsbesträge werden an die „Gedruckten der Südslawischen Zeitung in Kraym“ in Kraym oder in Wien eingekassiert. Aus Jedellena des Blattes ins Hand wird vierteljährig 20 RM. entrichtet. Inserate jeder Art werden mit 2 fl. RM. für die einseitige Erstseite oder deren Raum berechnet.

Mit tieferschüttertem Herzen erfüllen wir die traurige Pflicht den Tod des Wladika der Crnagora.

PETAR PETROVIĆ NJEGUŠ,

zur Kenntniss unserer Leser zu bringen.

Er starb in Seiner Residenz zu CETINJE in der Crnagora am 31. October in Seinem vierzigsten Lebensjahre, nachdem Er ein und zwanzig Jahre der Herrscher und achtzehn Jahre der Oberste Priester Seines Volkes gewesen.

Was Sein Volk an Ihm verloren, was das gesammte Slawenthum an dem Manne PETAR PETROVIĆ NJEGUŠ verliert — darüber wird die Geschichte berichten, welcher Sein Leben und Seine Wirksamkeit angehört.

SEGEN SEINEM ANDENKEN!

»Srpske novine« od 1/13. novembra 1851, broj 125, objavile su »telegrafsku vijest iz Zadra« »da se vladika crnogorski, gospodar Petar Petrović Njegoš, 19. okt. u 9 sati izjutra u vječnost preselio. Blaženopokojni tek je navršio 40 godina, a vladao je Crnom Gorom kao gospodar 21, a kao vladika 18 godina. Šta je njegov narod u njemu izgubio, šta li cijelo Slavenstvo gubi mužem Petrom Petrovićem Njegošem, o tome će povjesnica pričati, kojoj pripad- leži njegov život i njegovo djelanje. Vječna mu pamjat!«

Dalmatinski list »Osservatore dalmato« i dalje poklanja veliku pažnju Njegošu i njegovu djelu. U njegovim brojevima 191, 192, 193 i 194 od 30. novembra, 2, 4. i 5. decembra 1851. g. objavljuje G. Chiudina prijevod iz nekoliko članaka koji su se pojavili u nje- mačkom listu »Der Lloyd« o Crnoj Gori i o Njegošu »Il Montenero e il Vladika Pietro Petrovich II«. ²⁸

U prvom članku te studije »Il Montenero e il Vladika Pietro Petrovich II« javlja se da je Njegoš umro na Cetinju 31. oktobra i da je to događaj s kojim se mogu eventualno značajne stvari po- vezati: »La notizia della morte del Vladika del Montenero successa il 31 ottobre in Cettigne, è un avvenimento, cui si possono congiun- gere delle eventualità inportanti...«.

List »Osservatore dalmato« od 9. decembra 1851, broj 192, donosi vijest da je »23. novembra, u 10 sati, 1851, održana u pra- voslavnoj crkvi u Beču služba božja u spomen pokojnom crnogor- skom vladici Petru Petroviću Njegošu i da je njoj prisustvovao srpski knez Miloš Obrenović te da je dr Jovan Subotić održao nad- grobno slovo«: »Il 23 corr. alle 10 ant. ebbe luogo nella chiesa del rito orientale in Vienna un funebre uffizio in suffraggio del defunto Vladika del Montenero Pietro Petrović Njegus. Vi assistette pure il principe Miloš Obrenovich; il Dr. Subotich tenne in questa occasione un discorso funebre«.

²⁸ Dr Branko Pavićević je u listu »Der Lloyd« pronašao anonimnu studiju o Crnoj Gori i o Njegošu »Montenegro und der Vladika Pietro Petrovich« i on će je uskoro objaviti sa svojim iscrpnim komentarom.

J. M. MILOVIĆ

*J. Milović: NJEGOŠ' LETZTE LEBENSJAHRE UND DER WIDERHALL
SEINES TODES*

Zusammenfassung

Petar II Petrović Njegoš' (1813—1851) befand sich bis zum Jahre 1845 bei guter Gesundheit. Im Jahre 1846 scheint er sich brustkrank zu fühlen; denn während eines Aufenthaltes in Wien 1846/47 lässt er sich ärztlich daraufhin untersuchen. Aber erst im Jahre 1849 wird durch einen Arzt aus Kotor, den Njegoš zwecks Untersuchung zu sich nach Cetinje bittet, festgestellt, dass er schwer an der Lunge erkrankt sei. Die Krankheit nimmt einen immer ärgeren Verlauf, und da in Cetinje kein Arzt ansässig ist, geht Njegoš am 4. April 1850 nach Kotor, um dort seinen Gesundheitszustand überprüfen zu lassen. Aus der Untersuchung geht hervor, dass er an einer Drüsen- und Brustkrankheit leide. Von Kotor aus begibt er sich am 25. April zur Erholung nach Prčanj. Von dort geht er nach Kotor zurück, um am 8. Juni mit dem Dampfschiff nach Italien zur Kur zu fahren. Am 5. Juli 1850 kehrt Njegoš von dort nach Cetinje heim. Sein Gesundheitszustand verschlechtert sich aber weiterhin. Er unternimmt deswegen erneut am 17. November eine Reise, die ihn auf dem Seewege von Kotor nach Triest, dann weiter nach Wien, zu dem bekannten Arzt Dr. Josef Škoda führt. Nach dem Rat dieses Arztes, den Winter in Italien zu verbringen, entschliesst sich Njegoš, über Triest nach Neapel zu fahren. Hier scheint er sich wohler zu fühlen. Er beendet in der ersten Maihälfte 1851 seinen Neapelaufenthalt und sucht anschliessend Dr. Škoda in Wien auf. Seine Gesundheit ist aber schon so zerrüttet, dass ihm keine Hoffnung auf Heilung oder Besserung gemacht werden kann. Seinem inneren Verlangen folgend, den Tod in der Heimat zu erwarten, kehrt Njegoš nach Cetinje zurück, wo er am 31. Oktober 1851, vormittags 10 Uhr stirbt. Montenegro wurde durch die Nachricht vom Tode Njegoš' stark erschüttert. Seinem Begräbnis wohnten über 100 montenegrinische Priester und ungefähr 4000 Menschen aus dem Volke bei. Die Angehörigen der Sippe, der Njegoš entstammte, liessen sich aus Trauer die Haare scheren, kleideten sich tief-schwarz und zerkratzten sich aus Gram mit den Fingernägeln die Gesichter. Es wird berichtet, dass das Grab lange Zeit ständig besucht wurde und einen vollen Monat in Tränen geschwommen habe. Auch Serbien, Kroatien und andere jugoslawische Länder bekundeten ihre Trauer. Die Zeitungen hoben hervor, dass die Montenegriner und das gesamte Slaventum viel durch den Tod von Njegoš verloren hätten, und dass sein Wirken sowohl als Herrscher von Montenegro, als auch als Dichter und Philosoph der Geschichte angehören werde.